

KORXONALARNING EKSPORT SALOHİYATI VA RAQOBATBARDOSHLIGINI TAHLIL QILISH

Jiyamuradov Rustam Nuriddinovich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
tayanch doktoranti

Annotatsiya

Maqolada korxonalarining eksport salohiyati tushunchasi bo'yicha xorijiy tadqiqotchilarning yondashuvlari, eksport salohiyatining tarkibiy qismlari va ularning raqobatbardoshlik ko'rsatkichlari, korxonalar eksport salohiyatiga ta'sir qiluvchi omillar bo'yicha tadqiqot natijalari bayon qilingan.

Kalit so'zlar: eksport salohiyati, hududiy eksport salohiyati, korxonalar eksport salohiyati, raqobat ustunligi, raqobatbardosh mahsulotlar, moliyaviy resurslar, mehnat resurslari, taqsimot va logistika.

Аннотация

В статье рассмотрены подходы зарубежных исследователей к понятию экспортного потенциала предприятий, составляющие экспортного потенциала и показатели их конкурентоспособности, а также результаты исследований факторов, влияющих на экспортный потенциал предприятия.

Ключевые слова: экспортный потенциал, экспортный потенциал предприятия, конкурентное преимущество, конкурентоспособная продукция, финансовые ресурсы, трудовые ресурсы, дистрибуция и логистика.

Abstract

The article examines the approaches of foreign researchers to the concept of export potential of enterprises, the components of export potential and indicators of their competitiveness, as well as the results of studies of factors influencing the export potential of an enterprise.

Keywords: export potential, regional export potential, enterprise export potential, competitive advantage, competitive products, financial resources, labor resources, distribution and logistics.

KIRISH

Mamlakatlarning jahon iqtisodiyotidagi o'rnini innovatsiyalar, yuqori qo'shilgan qiymatli tovarlar ishlab chiqarish va eksport qilish hajmi bilan belgilanmoqda. Yangi O'zbekistonda iqtisodiy o'sishning muhim omili sifatida eksportni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-son Farmoni bilan tasdiqlangan "O'zbekiston-2030" strategiyasining 55-maqсадida "Milliy iqtisodiyotning eksport salohiyatini kuchaytirish va uning tarkibida qo'shilgan qiymati yuqori bo'lgan mahsulotlar ulushini keskin oshirish" maqsadi belgilangan. 2030-yilgacha eksport hajmini 2 barobar oshirish va 45 milliard dollarga yetkazish, eksportchi korxonalar sonini 6,5 mingtadan 15 mingtaga yetkazish, eksport tarkibida tayyor va yarim tayyor mahsulotlar hajmini 3,3 barobar ko'paytirish, Yevropa davlatlariga GSP+va boshqa tizimlari doirasida tayyor va texnologik mahsulotlar eksportini kengaytirish,

dunyoning 50 ta nufuzli brendlari bilan maxsus iqtisodiy zonalar tashkil etish, “Yangi O‘zbekiston – raqobatbardosh mahsulotlar yurti” g‘oyasi asosida milliy brendlarni xorijiy bozorlarga olib chiqadigan eksportchilarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash vazifalari belgilangan¹. Mazkur vazifalarni amalga oshirishda korxonalarining eksport salohiyatini oshirish, eksport salohiyati va raqobatbardoshligini tahlil qilish dolzarb masalalardan hisoblanadi. Shundan kelib chiqib, mazkur maqolada korxonalar eksport salohiyati va raqobatbardoshligi o‘rganilgan.

ADABIYOTLAR SHARHI

Rossiyalik tadqiqotchi Yu.Tokarevning fikricha, “eksport salohiyati – korxonaning eksport uchun raqobatbardosh mahsulot yaratish va ishlab chiqarish, ularni tashqi bozorlarga olib chiqish, u yerda foydali mahsulotlarni sotish va kerakli darajada xizmat ko‘rsatishni ta‘minlashning umumiy qobiliyati” deb ta‘riflashgan².

Yu.A.Savinov va A.Yu.Migunovlar “eksport salohiyati” tushunchasiga kengroq va to‘liqroq tavsif berishgan. Ularning ilmiy qarashlariga ko‘ra eksport salohiyati, birinchidan, eksport faoliyati bilan shug‘ullanuvchi barcha sub’ektlarning (butun milliy iqtisodiyot, uning tarmoqlari, sohalari, kompaniyalar, korxonalar) eksport ko‘rsatkichlarini o‘z ichiga oladi. Ikkinchidan, ularning qarashlari bo‘yicha nafaqat raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish, balki ularni tashqi bozorlarda sotish imkoniyati bilan ham bog‘liq. Uchinchidan, mualliflar hududning eksport salohiyatini rivojlantirishga tashqi va ichki omillarning ta‘sirini nazarda tutuvchi milliy raqobatdosh ustunliklarni hisobga olish lozimligini ta‘kidlashadi³.

Korxonaning eksport salohiyatidan samarali foydalanish va rivojlantirishning dolzarbligi ortib borayotganligidan kelib chiqib, bu borada ilmiy tadqiqotlar ham jadal sur‘atlar bilan olib borilmoqda. Aksariyat olib borilgan ilmiy ishlarda korxonaning eksport salohiyati hududning mavjud ishlab chiqarish resurslari va mahsulotlarini eksport qilish imkoniyatlari sifatida o‘rganilgan. L.M.Marchenkova, I.B.Ilyuxinalarning ilmiy tadqiqot ishlarida korxonaning eksport salohiyati “korxonalar, tarmoqlar va umuman hudud iqtisodiyotining bozor munosabatlari, iqtisodiy rivojlanishning mavjud darajasida tashqi bozorlarda raqobatbardosh tovar va xizmatlarni sotish imkoniyatlari hamda eksportni tashkiliy-iqtisodiy qo‘llab-quvvatlash tizimi” kabi omillar bilan bog‘liqligini ta‘kidlab o‘tishgan

S.Dubkov, S.Dadalenko, D.Fomenko sanoat korxonalarining eksport salohiyati deganda korxonaning ichki (ichki) va ekzogen (tashqi) omillar ta‘sirida tashqi bozorda savdo faoliyatini amalga oshirish, uning ishlab chiqarish, moliyaviy, kadrlar va bozor imkoniyatlarining yig‘indisi bilan belgilanadigan joriy yoki potentsial qobiliyati deb ta‘riflashgan⁴

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabr PF-158-son ““O‘zbekiston-2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni <https://lex.uz/ru/docs/-6600413>

² Токарев, Ю.В. Формирование и использование экспортного потенциала (на примере промышленных предприятий): автореф. дис. канд. экон. наук: 08.00.05; Казань, 1997.—14с.

³ Савинов Ю.А., Мигунов А.Ю. Государственная финансовая поддержка экспорта в России // Российский внешнеэкономический рынок. 2008. № 5. С. 30 – 37.

⁴ Дубков С., Дадалко С., Фоменок Д. Формирование и оценка экспортного потенциала промышленных предприятий. Банкаўскі веснік, КАСТРЫЧНІК, 2011. 29-35 с.

METODOLOGIYA

Maqolani yozishda eksport salohiyati tushunchasi xorijiy tadqiqotchilarning yondashuvlari analiz va sintez usullari asosida yoritilgan bo'lsa, korxonalar eksport salohiyati va raqobatbardoshligi umumlashtirish usuli yordamida yoritilgan. Shuningdek, korxonalarining eksport salohiyatiga va raqobatbardoshligiga ta'sir qiluvchi omillar, taqqoslash hamda abstrakt-mantiqiy fikrlash, kuzatuv va statistik tahlil kabi usullardan ham foydalanilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Korxonalarining eksport salohiyatini baholash quyidagi tartibda tahlil qilinadi:

1) Eksport sotuvlarining rentabellik ko'rsatkichi eksport mahsulotlarini sotish samaradorligi va daromaddan olingan foydaning ulushi. Bu quyidagicha aniqlanadi:

$$E_{sr} = \frac{\text{Eksport mahsulotlarni ishlab chiqarish hajmi}}{\text{Eksport mahsulotlarni sotuv hajmi}} * 100 \% \quad (1)$$

2) Eksport mahsulotiga sarflangan marketing xarajatlarining ulushi. Korxonaning eksport salohiyatini baholashda marketing xarajatlari muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun eksport mahsulotlariga sarflangan marketing xarajatlarining ulushini baholash zarur.

$$E_{mx} = \frac{\text{Eksport mahsulotlar uchun marketing xarajatlari}}{\text{Eksport mahsulotlar tannarxi}} * 100 \% \quad (2)$$

3) Eksportdan olingan foydaning umumiy foydadagi ulushi quyidagicha aniqlanadi:

$$E_{ffu} = \frac{\text{Sotuvdan olingan foyda}}{\text{Eksport sotuvidan tushgan tushum}} * 100 \% \quad (3)$$

4) Ishlab chiqarish aktivlarining rentabelligi. Bu ko'rsatkich har bir eksport mahsulotni ishlab chiqarish va tashish uchun sarflangan so'm uchun qancha foyda keltirishini bildiradi.

$$E_{ffu} = \frac{\text{Eksport mahsulotining sotuvidan olingan foyda}}{\text{Asosiy vositalar} + \text{Nomoddiy aktivlar} + \text{Zaxiralar}} * 100 \% \quad (4)$$

5) Eksport qilinayotgan mahsulotning rentabellik ko'rsatkichi mahsulotni har bir sotilgan so'mga nisbatan realizatsiya samaradorligini aks ettiradi

$$E_{mx} = \frac{\text{Sotuvdan olingan foyda}}{\text{Eksport mahsulotlar tannarxi}} * 100 \% \quad (5)$$

Birinchi navbatda, tadqiqotning maqsadi va vazifalaridan kelib chiqib korxonalarining eksport salohiyatini baholashimiz lozim. Buning uchun 1, 2, 3 va 4, 5 — formulalarimiz asosida “Bulung‘ur sandvik” MCHJ QK va “Smart Hygiene Facilities” MCHJ QK korxonalarining ichki eksport salohiyatini baholaymiz. Buning uchun quyidagi ko'rsatkichlarni hisoblaymiz: mahsulotning rentabelligi, ishlab

chiqarish aktivlarining rentabelligi va ishlab chiqarish dasturi va ishlab chiqarish quvvatining nisbat ko'rsatkichi.

Birinchi navbatda, tadqiqotning maqsadi va vazifalaridan kelib chiqib korxonalarining eksport salohiyatini baholashimiz lozim. Buning uchun 1, 2, 3, 4 va 5-formulalar asosida "Bulung'ur sandvik" MCHJ QK va "Smart Hygiene Facilities" MCHJ QK korxonalarining ichki eksport salohiyatini baholaymiz (1-jadval).

1-jadval

"Bulung'ur sandvik" MCHJ QK va "Smart Hygiene Facilities" MCHJ QK korxonalarining 2019-2023-yillardagi eksport salohiyatini baholash natijalari¹, %

Ko'rstkichlar	Ekspert baholash ko'rsatkichining ahamiyatligi	Yillar				
		2019	2020	2021	2022	2023
"Bulung'ur sandvik" MCHJ QK						
Eksport sotuvlari rentabelligi	4	0,8	1,1	1,3	1,8	2,2
Eksport mahsulotiga sarflangan marketing xarajatlarining ulushi	1	1,3	1,1	0,9	1,2	1,4
Eksportdan olingan foydaning umumiy foydadagi ulushi	2	30,1	32,1	31,4	33,6	36,2
Ishlab chiqarish aktivlarining rentabelligi	3	0,4	0,9	1,7	1,8	2,1
Eksport mahsulotining rentabelligi	5	40,1	42,1	55,2	51,2	53,4
"Smart Hygiene Facilities" MCHJ QK						
Eksport sotuvlari rentabelligi	4	1,6	2,1	1,7	1,8	1,8
Eksport mahsulotiga sarflangan marketing xarajatlarining ulushi	1	1,7	1,9	2,1	2,2	2,4
Eksportdan olingan foydaning umumiy foydadagi ulushi	2	43,4	42,8	51,3	53,8	56,9
Ishlab chiqarish aktivlarining rentabelligi	3	0,8	1,3	1,9	2,4	2,7
Eksport mahsulotining rentabelligi	5	48,1	52,1	57,2	58,5	63,7

Tashqi eksport salohiyatining koeffitsienti ichki eksport salohiyatidan deyarli ikki baravar yuqori, bu mahsulotning tashqi bozorda talabga ega ekanligini ko'rsatadi. Garchi mutlaq ko'rsatkichlarni tahlil qilishda eng katta sotuv hajmi ichki bozorga to'g'ri kelgan bo'lsa-da, yuqori narxlar hisobiga tashqi bozordagi sotuvlardan olingan daromad yuqoriroq.

"Bulung'ur sandvik" MCHJ QK va "Smart Hygiene Facilities" MCHJ QK korxonalari eksport salohiyatini oshirishga muvaffaq bo'lgan. Bu esa ularning rentabelligi va foydaliligini ta'minlashga yordam berdi.

¹ Korxonalar ma'lumotlari asosida muallif hisob-kitoblari.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Korxonalar eksport salohiyati va raqobatbardoshligi tahlil qilinganda Samarqand viloyatidagi “Bulung‘ur sandvik” MCHJ QK, “Smart Hygiene Facilities” MCHJ QK korxonalarining eksport faoliyati tadqiq etildi va quyidagi xulosalarga kelindi.

“Bulung‘ur sandvik” MCHJ QK va “Smart Hygiene Facilities” MCHJ QK korxonalari eksport salohiyatini oshirishga muvaffaq bo‘lgan. Bu esa ularning rentabelligi va foydaliligini ta‘minlashga yordam berdi.

Har ikkala korxonada ham eksportdan olinadigan foydaning umumiy foydada ulushini oshirib, ishlab chiqarish samaradorligini yaxshilashga erishgan. Marketing xarajatlari ko‘rsatkichi o‘sishi, korxonalarining eksport faoliyatini rivojlantirishga katta e‘tibor berayotganligini ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabr PF-158-son ““O‘zbekiston-2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni <https://lex.uz/ru/docs/-6600413>

2. Абалкин Л.И. Экономические воззрения и государственная деятельность С. Ю. Витте. Исторические заметки // Абалкин Л. И. Избранные труды : в 4 т. – Т. 3. – М., 2000.

3. Мальцев А.А. Государственное регулирование внешнеэкономической деятельности в Российской Федерации: курс лекций. Екатеринбург, 2006. 453 с.

4. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. М.: ИНФРА-М, 2012. 512 с.

5. Савинов Ю.А., Мигунов А.Ю. Государственная финансовая поддержка экспорта в России // Российский внешнеэкономический рынок. 2008. № 5. С. 30 – 37.

6. Савинов Ю.А., Орешкин В.А., Лебедев А.А. Экспортный потенциал отрасли по разработке и сбыту информационно-коммуникационных технологий // Российский внешнеэкономический вестник. 2013. № 6. С. 28 – 40

7. Сейфуллаева М.Э. Капицын В.М. Экспортный потенциал российских регионов в условиях глобализации мировой экономики // Регион. 2006. № 3. С. 93 – 111

8. Токарев, Ю.В. Формирование и использование экспортного потенциала (на примере промышленных предприятий): автореф. дис. канд. экон. наук: 08.00.05; Казань, 1997.—14с.

9. Ушаков Д.Н. Большой толковый словарь современного русского языка / Д.Н. Ушаков. – М.: Альта-принт, 2007. – 1248 с.

10. Якушев Н. О. Теоретические аспекты развития экспортного потенциала регионов // Молодой ученый. — 2015. — №11. — С. 1046-1051. — URL <https://moluch.ru/archive/91/19648/> (дата обращения: 08.09.2019).

Marketing

ilmiy, amaliy va ommabop jurnali

Muharrir: Xakimov Ziyodulla Axmadovich
Ingliz tili muharriri: Tursunov Boburjon Ortiqmirzayevich
Rus tili muharriri: Kaxramonov Xurshidjon Shuxrat o'g'li
Musahhah: Karimova Shirin Zoxid qizi
Sahifalovchi va dizaynerlar: Sadikov Shoxrux Shuxratovich
Abidjonov Nodirbek Odijon o'g'li

2025-yil, fevral, 2-son

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar mas'ul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelavermasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga murojaat qilish mumkin. Ilmiy maqola, ommabop maqola, reklama, hikoya va boshqa ilmiy-ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

Elektron pochta: info@marketingjournal.uz
Bot: [@marketinjournlbot](https://t.me/marketinjournlbot)
Tel.: +998977838464, +998939266610

Jurnalning rasmiy sayti: <https://marketingjournal.uz>

Marketing jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi **Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2024-yil 04-oktabrdagi 332/5 sonli qarori** bilan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali 2024-yil 15-martdan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **C-5669517** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan. **Litsenziya raqami: №240874**

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnalining xalqaro darajasi: **9710**. ГOCT 7.56-2002 " Seriyali nashrlarning xalqaro standart raqamlanishi" davlatlataro standartlari talablari. **Berilgan ISSN tartib raqami: 3060-4621**